

Róziwicz, Jerzy

"Polska bibliografia naukoznawstwa i ruchu naukowego. Rok 1963", pod red. Barbary Bieńkowskiej, Wrocław 1966 : [recenzja]

Kwartalnik Historii Nauki i Techniki 12/1, 170-173

1967

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej Bazhum, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych tworzonej przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie ze środków specjalnych MNiSW dzięki Wydziałowi Historycznemu Uniwersytetu Warszawskiego.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Niezmiernie ważną w naukach farmaceutycznych problematykę podjął w swym artykule Kazimierz Kalinowski. Zespołowość prac, integracyjny charakter nauk doskonale uwypukla taka właśnie dziedzina, jak *Analiza farmaceutyczna* (biologiczna i toksykologiczna analiza leków). Wszechstronny aparat badawczy i różnorodna metodyka dają kompleksowe wyniki. Kalinowski szeroko omawia metody kontroli leków i badania pojedynczych substancji (surowców). Są to więc: analiza jakościowa, ilościowa, metody wagowe (grawimetryczne) i instrumentalne, elektrometryczne i kulometryczne, badania za pomocą spektrofotometrii, polarografii i wreszcie oznaczanie mieszanin leków metodą chromatograficzną, elektroforezą i jonitów oraz przez zastosowanie ekstrakcji przeciwprądowej. Interesujące prace dotyczą również analizy biologicznej i toksykologicznej.

Autor ocenia pozytywnie rozwój analizy farmaceutycznej w ubiegłym dwudziestolecu w naszym kraju w porównaniu z postępami światowymi w tej dziedzinie. Artykuł zamyka obszerny wykaz piśmiennictwa (458 pozycji).

Barbara Kuźnicka

Polska bibliografia naukoznawstwa i ruchu naukowego. Rok 1963. Opracował zespół pod kierunkiem Barbary Bieńkowskiej. Zakład Narodowy imienia Ossolińskich — Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, Wrocław 1966, ss. XLII + 407 (wydawnictwo powielone).

W drugim półroczu 1966 r. ukazała się bibliografia specjalna opracowana przez Bibliotekę Polskiej Akademii Nauk w Warszawie, która powinna zainteresować każdego pracownika naukowego. Jak czytamy we wstępie, zadaniem tej bibliografii jest dostarczenie możliwie pełnej informacji o krajowych publikacjach z dziedziny naukoznawstwa i ruchu naukowego. Zakres tego przedsięwzięcia jest bardzo rozległy, obejmując: filozofię nauki, psychologię i socjologię nauki, terminologię naukową, organizację nauki, instytucje i towarzystwa naukowe polskie i zagraniczne, współpracę krajową i międzynarodową, kronikę naukową, rolę nauki w życiu politycznym i gospodarczym, popularyzację nauki, literaturę piękną o nauce i uczonych oraz historię nauki i techniki. Autorzy bibliografii nawiązali do tradycji sięgającej lat międzywojennych, kiedy to bibliografia naukoznawcza ogłaszana była co pewien czas w tomach „Nauki Polskiej”. Bibliografia naukoznawcza lat międzywojennych rejestrowała obok publikacji polskich także i zagraniczne, w obecnie wydanym tomie zarejestrowano natomiast wydawnictwa, utwory i fragmenty o tematyce naukoznawczej wydrukowane w Polsce w 1963 r.

W bibliografii zastosowano układ systematyczny czterostopniowy. Całość materiału podzielono na cztery główne działy: A. *Teoria i filozofia nauki*; B. *Organizacja nauki, działalność naukowa*; C. *Historia nauki i techniki*; D. *Biografica*. W obrębie poddziałów zastosowano szeregowania abecedowe. Opis pozycji bibliograficznych jest dość wyczerpujący i wyraźnie charakteryzuje opisywaną publikację. W opisie wydawnictw zwartych podano więc np.: nazwisko autora, tytuł i dodatki do tytułu, nazwiska współpracowników, części wydawnicze, skrócony adres wydawniczy i skrócony opis zewnętrzny, nazwę i numerację wydawnictwa seryjnego lub zbiorowego.

Ukształtowanie typograficzne spisu bibliograficznego nie jest najlepsze. Choć zastosowano dwa rodzaje czcionek i starano się wzajemnie dostosować poszczególne elementy opisów bibliograficznych, to jednak małe interlinie i druk powielany wpływają negatywnie na czytelność i przejrzystość bibliografii. Korzystanie z niej ułatwia w dużym stopniu indeks alfabetyczny autorów, osób i instytucji występujących w tytułach.

Historyka nauki i techniki powinny w bibliografii szczególnie zainteresować działy: C. *Historia nauki i techniki* i D. *Biografica* oraz poddział B. XVII. *Literatura piękna o nauce i uczonych*, który — nie wiadomo dlaczego — został włączony do działu *Organizacja nauki*, wszystkie bowiem uwzględnione publikacje stanowią zbeletryzowane dzieje uczonych lub instytucji naukowych należących od dawna do historii.

Bardzo interesujący i użyteczny jest dział *Biografica*, zawierający 567 pozycji bibliograficznych. W kolejności alfabetycznej zamieszczono tu biografie, autobiografie, bio-bibliografie, materiały i przyczynki biograficzne, dotyczące pracowników nauki zarówno zmarłych, jak i żyjących. Dział *Historia nauki i techniki* zawiera 420 opisów zgrupowanych w następujących poddziałach: I. *Stan i organizacja badań historii nauki i techniki*; II. *Ogólne zagadnienia historii nauki i dziejów metodologii naukowej*; III. *Historia nauki w zakresie poszczególnych dyscyplin naukowych*; IV. *Historia instytucji naukowych, towarzystw naukowych*.

Najobszerniejszy jest poddział III, zawiera on bowiem 318 opisów. Jak wynika z bibliografii, w 1963 r. najczęściej publikowano z zakresu historii nauk społecznych (158 pozycji, w tym 45 druków zwartych, 102 artykuły, 54 recenzje). Dalsza kolejność przedstawia się następująco: nauki techniczne i technika (55 pozycji, w tym 11 druków zwartych, 47 artykułów, 17 recenzji); nauki matematyczno-fizyczne, chemiczne i geologiczno-geograficzne (43 pozycje, w tym 8 druków zwartych, 38 artykułów, 3 recenzje — autorzy bibliografii powinni tu byli odrębnie osobną grupę nauk o Ziemi, w której znalazłoby się 19 pozycji bibliograficznych); nauki medyczne i medycyna (39 pozycji, w tym 3 druki zwarte, 29 artykułów, 8 recenzji); nauki biologiczne (15 pozycji bibliograficznych, w tym 6 druków zwartych, 5 artykułów, 4 recenzje) i wreszcie nauki rolnicze i leśne oraz rolnictwo i leśnictwo (8 pozycji, w tym 1 druk zwarty, 7 artykułów i 3 recenzje).

Wydawałoby się, że powyższe zestawienie daje obraz osiągnięć publicystycznych w Polsce w 1963 r. z zakresu historii poszczególnych nauk. Niestety, obraz ten nie jest prawdziwy, na co składa się wiele przyczyn. Jedną z nich jest w wielu wypadkach zły przydział do poszczególnych grup tematycznych, tak np.: książka A. Mierzeckiej *Wiedzą opętani* jako zbeletryzowany zbiór opowiadań o fizykach powinna się była znaleźć w poddziale literatury pięknej (w grupie historii nauk fizycznych, w której jest zarejestrowana, powinien być jedynie odsyłacz). Publikacje dotyczące historii poszczególnych nauk są poza tym w bibliografii rozrzucone w kilku działach. Daremnie np. czytelnik szukałby w poddziale historii nauk społecznych sprawozdań z posiedzeń Działu Historii Nauk Społecznych Zakładu Historii Nauki i Techniki PAN, gdyż choć sprawozdania takie są zarejestrowane w dziale *Organizacja nauki, działalność naukowa*, to odsyłaczy do odpowiednich poddziałów brakuje.

W bibliografii stosowane są wprowadzicie odsyłacze, lecz bardzo oszczędnie. Niedociągnięciem np. jest ich brak do opisów znajdujących się w poddziale literatury pięknej o nauce i uczonych i w dziale *Biografica* do odpowiednich poddziałów działu *Historia nauki i techniki*. Nie jest to jednak zbyt wielkie niedociągnięcie, użytkownik bibliografii bowiem przy dobrej woli i pomocy indeksu osób i instytucji może wyszukać pozycje rozproszone w kilku miejscach. Gorzej jest, kiedy indeks odsyła błędnie, np. przy haśle *Berezowski Eugeniusz* pozycja indeksowa 3933 jest mylna, tak samo jak mylne jest nazwisko Sokót (zamiast Sokół). Zdarzają się w indeksie także braki, np. przy haśle *Stefanowski Bohdan* brak odsyłacza do pozycji 3363, pod którą znajduje się opis książki B. Stefanowskiego *Pojęcie ciepła w rozwoju historycznym*.

Oczywiście, błędy tego rodzaju w obszernej bibliografii są trudne do uniknięcia. Znacznie większym niedociągnięciem autorów jest zbyt daleko posunięta se-

lekcja materiałów, w wielu wypadkach — jak podejrzewam — nie zamierzona i niekonsekwentna. Zadaniem *Polskiej bibliografii naukoznawstwa i ruchu naukowego* jest „dostarczenie możliwie pełnej informacji o krajowych publikacjach z tej dziedziny, a ściślej — z tych dziedzin” (Wstęp, s. VII). Stwierdzić wypada, że zadanie to w zakresie historii nauki i techniki nie zostało w pełni wypełnione, autorzy bibliografii pominieli bowiem kilkadziesiąt artykułów i — co jest zastanawiające — kilkanaście druków zwartych z tego zakresu.

Aby nie być gołosłownym, przytoczę dla przykładu niektóre publikacje z 1963 r. nie zarejestrowane w bibliografii, które powinny się były znaleźć w dziale *Historia nauki i techniki*.

Druki zwarte:

Barycz Henryk, *Wśród gawędziarzy, pamiętnikarzy i uczonych galicyjskich. Studia i sylwety z życia umysłowego Galicji XIX w.* T. 1—2; Childe Vjerej Gordon, *O rozwoju w historii*; Łukasik Ryszard, *Rachunkowość rolna w dawnej Polsce*; Radwan Mieczysław, *Rudy, kuźnice i huty żelaza w Polsce*; Rembieliński Robert, *Historia farmacji*; Sokół Stanisław, *Pelczarowa Maria, Księgozbiór gdańskich lekarzy Krzysztofa i Henryka Heyllów*; Wyrobisz Andrzej, *Budownictwo murowane w Małopolsce w XIV i XV wieku*.

Artykuły:

Bolduan Tadeusz, *Dr Józef Łęgowski*. „*Litery*” nr 9; Dubis Władysław, *Postęp techniczny i jego twórcy w polskim przemyśle naftowym*. „*Wiadomości Naftowe*” nr 7—8; Jewsiewicki Władysław, *Rewolucjonista techniki filmowej* [o Kazimierzu Prószyńskim]. „*Horyzonty Techniki*” nr 3; Jokiel Jan, *Historia polskich badań lososia i troci metodą znakowania*. „*Gospodarka Rybna*” nr 2; Kobzdej Władysław, *Rola Stanisława Majerskiego w rozwoju polskich map hipsometrycznych*. „*Czasopismo Geograficzne*” nr 3; Kossuth Stanisław, *Pierwsze sortownie i płuczki węgla w Zagłębiu Górnosląskim*. „*Przegląd Górniczy*” nr 7—8; Pawłowski Wincenty, *Nieznanne wydawnictwa naftowe* [periodyczne]. „*Nafta*” nr 8; Pertek Jerzy, *Dzieje budowy ORP „Burza” (z okazji 30-lecia wodowania okrętu)*. „*Przegląd Morski*” nr 7—8; Ronisz Romuald, *Biuro Pomiarów m. st. Warszawy w latach 1881—1922*. „*Przegląd Geodezyjny*” nr 2; Staszewski Józef, *Sierakowski, Lelewa a „Portugaliae Monumenta Cartographica”*. „*Przegląd Geograficzny*” nr 1; Tymowski Stanisław Janusz, *Uwagi o stronie kartograficznej mozaiki w Madaba*. „*Przegląd Geodezyjny*” nr 4; Zawiszanka Zofia, *Kazimierz Odrzywolski 1860—1900*. „*Wiadomości Naftowe*” nr 3; Żuczkiwicz Stanisław, *Początek odbudowy Zakładów Azotowych w Tarnowie*. „*Chemik*” nr 7—8.

Warto jeszcze zwrócić uwagę na pewną niekonsekwencję w doborze materiałów do bibliografii. Autorzy zarejestrowali np. (poz. 3387) dwa artykuły W. Koryckiej i J. Dąbrowskiego poświęcone historii zakładów H. Cegielskiego w Poznaniu oraz historii kopalni soli w Wieliczce. Oba te artykuły należą do historycznego cyklu *Z fabrycznych kronik*, który w „*Przeglądzie Technicznym*” trwał przez cały rok i w sumie składał się z 44 artykułów. W bibliografii zarejestrowano więc jedynie dwa artykuły, pozostałe zaś 42 pominięto, nie zaznaczając przy tym istnienia cyklu.

Wykaz czasopism i innych wydawnictw ciągłych uwzględnionych w bibliografii zawiera aż 607 tytułów, co świadczy o olbrzymiej pracy zespołu. W wykazie znajdują się obok czasopism naukowych i popularnonaukowych także i dzienniki w rodzaju „*Głosu Koszalińskiego*” czy „*Echa Krakowa*”. Tym dziwniejsze jest nieuwzględnienie „*Biuletynu Nautologicznego*” za rok 1960, wydrukowanego w 1963 r., w którym historyk nauki i techniki znajdzie trzy interesujące artykuły: Józefa Staszewskiego, *Infante dom Henrique o Novegador*; Władysława Anto-

niego Drapelli, *Henryk Marynarz w Polsce 1783—1959*; Przemysława Smolarka, *Kilka uwag o statkach XVI wieku*.

Polska bibliografia naukoznawstwa i ruchu naukowego za 1963 r., „stanowi pierwszy, niejako próbny tom planowanej corocznej edycji bibliograficznej” (Wstęp, s. X). Zamierzenie to jest w pełni słuszne, należy więc oczekiwać wydania następnych, bardziej dokładnie opracowanych tomów.

Jerzy Rózewicz

„Studia i Materiały z Dziejów Nauki Polskiej”, seria C: „Historia Nauk Matematycznych, Fizyko-Chemicznych i Geologiczno-Geograficznych”, z. 11. Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1965, ss. 68.

Zeszyt zawiera trzy prace astronomiczne: rozprawę habilitacyjną J. Dobrzyckiego poświęconą teorii precesji w dawniejszej astronomii¹, artykuł J. Wesołowskiego o powstaniu *De revolutionibus* i artykuł S. Nakayamy dotyczący recepcji systemu heliocentrycznego w Japonii.

Rozprawa Dobrzyckiego obejmuje historię precesji od modeli hellenistycznych aż do skomplikowanych schematów, jakie wprowadzono w XVI w. Nie jest to naturalnie pierwsze opracowanie tego tematu. Ale w ujęciu Dobrzyckiego występują nowe punkty widzenia; sama myśl przewodnia odbiega od dotychczasowych opracowań. Rozprawa kładzie bowiem nacisk na teorie trepidacji. Wprawdzie nauka odrzuciła w końcu te teorie, były jednak przez szereg wieków przedmiotem wysiłków naukowych. Nadto astronomia polska jest w teorii trepidacji szczególnie zainteresowana, trepidacja weszła bowiem do dzieła Kopernika. Jej rola w tym dziele, forma, jaką jej Kopernik nadał, przesłanki do jej odrzucenia przez astronomię, wszystko to staje się jaśniejsze na tle ogólnego rozwoju teorii trepidacji. Toteż ostatni rozdział rozprawy poświęcony jest teorii precesji w *De revolutionibus*.

Historia precesji zaczyna się od odkrycia Hipparcha (około 130 przed n.e.), że punkt wiosenny przesuwają się względem gwiazd stałych. Przesuwanie się tego punktu (a tym samym początku wiosny) zachodzi powoli; wynosi jeden stopień na 72 lata. Tłumaczymy je dziś ruchem osi ziemskiej, jej „precesją”, przyjmując, że oś Ziemi zatacza stożek z podaną wyżej prędkością. Pogląd ten nie jest hipotezą *ad hoc*, wynika bowiem z mechaniki Newtona. Natomiast mechanika dawniejsza nie dawała tu żadnych wskazówek, poza jedną: obserwowane przesunięcie powinno, jak każdy ruch na niebie, sprowadzać się do ruchu kołowego. Postulat ten mógł być spełniony w różny sposób. I różne były też próby teoretyczne dawnych astronomów. Ptolemeusz tłumaczył ruch punktu wiosennego jednostajnym obrotem gwiazd wokół biegunów ekliptyki, jak potem mawiano — „obrotem ósmej sfery”. Ale jest też w literaturze greckiej ślad innej koncepcji.

Gdy Ptolemeusz zakładał, że ruch precesyjny zachodzi zawsze w tym samym kierunku, to druga koncepcja przyjmowała okresową zmianę kierunku. Zgodę z wynikami obserwacji można było uzyskać biorąc odpowiednio długi okres zmiany. Myśl ta przedostała się do Indii, a stamtąd do Arabii. Uczony arabski Thabit ibn Qurra — działający w IX w. w Bagdadzie — rozwinął ją, uwzględniając przy tym nowe dane obserwacyjne, i obmyślił model geometryczny dostosowany do teorii sfer niebieskich, który zapewniał ruch okresowy punktu wiosennego. Był to początek teorii „trepidacji”. Pewne pojęcie o modelu Thabita otrzymamy, jeżeli wy-

¹ Por. w nrze 1—2/1965 „Kwartalnika” informację o przewodzie habilitacyjnym doc. J. Dobrzyckiego.